

Economisch - Statistische Berichten

50e JAARGANG - 31 MAART 1965 - No. 2484

H. BRONS Jr
MAKELAAR IN ASSURANTIËN

TELEFOON (010) 11.19.80 *

MAURITSWEG 23
ROTTERDAM-2

*U reageert op annonces in „E.S.B.”?
Wilt U dat dan steeds kenbaar maken!*

GEMEENTE HAARLEM

Op de secretarie-afdeling financiën en belastingen kan bij het bureau financiën een

ECONOOM

worden geplaatst, die in teamverband en zelfstandig advieswerkzaamheden kan verrichten. Er wordt van hem verwacht, dat hij onderwerpen van uiteenlopende aard op financieel, bedrijfseconomisch en economisch terrein kan behandelen. In het vooruitzicht wordt gesteld een boeiende veelzijdige werkring, welke zich in het bijzonder op gemeentelijk bestuursterrein, waarbij de afdeling financiën is betrokken, zal bewegen.

Daar deze functie een staffunctie is, wordt naast zelfstandigheid het vermogen om in teamverband te werken van groot belang geacht.

VEREIST: academische opleiding (bedrijfseconomische richting). Voorts grote belangstelling voor financiële en economische vraagstukken, een kritische instelling en een goede mondelinge en schriftelijke uitdrukkingsvaardigheid.

SOLLICITATIES: worden binnen 10 dagen na het verschijnen van dit blad ingewacht bij de burgemeester van Haarlem. In de linkerbovenhoek van de sollicitatiebrief vermelden nr. 47420.

**EEN GROTE UITGEVERIJ VAN BOEKEN
OP HET GEBIED VAN ONDERWIJS EN
WETENSCHAP ZOEKT**

STAFFUNCTIONARIS

Vereisten:

- academisch of gelijkwaardig niveau (jurist of econoom)
- Enige ervaring in het uitgeversbedrijf strekt tot aanbeveling.
- leeftijd 28 - 35 jaar
- initiatief en creativiteit
- administratief en zakelijk inzicht

Geboden wordt een verantwoordelijke, veelzijdige werkring met een honorering gebaseerd op opleiding of ervaring en leeftijd. Ruime perspectieven zijn aanwezig.

Uitvoerige, eigenhandig (niet met ballpoint) geschreven brieven, onder bijvoeging van pasfoto te richten onder nr. E.-S.B. 13-1 aan Postbus 42, Schiedam.

ECONOMISCH- STATISTISCHE BERICHTEN

Uitgave van de
Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.
Telefoon redactie: (010) 25 29 39. Administratie: (010) 23 80 40. Giro 8408.

Bankiers: R. Mees en Zonen, Rotterdam, Banque de Commerce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Redactie-adres voor België: Dr. J. Geluck, Prieeldreef 1, Dilbeek.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.

Abonnementsprijs: franco per post voor Nederland f. 36,50 (studenten f. 25) per jaar.

Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Losse exemplaren van dit nummer f. 1,25.

Advertenties: Alle correspondentie betreffende advertenties te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Advertentie-tarief: f. 0,36 per mm. Contract-tarieven op aanvraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten” f. 0,72 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt zich het recht voor om advertenties zonder opgaaf van redenen te weigeren.

COMMISSIE VAN REDACTIE: L. H. Klaassen; H. W. Lambers; P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.
Redacteur-Secretaris: A. de Wit.
Adjunct Redacteur-Secretaris: M. Hart.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

Centraal Economisch Plan 1965

Het Centraal Planbureau publiceerde het eerste samenvattende hoofdstuk van het nog te verschijnen volledige Centraal Economisch Plan 1965. Elementen hiervan zijn het onderwerp van dit artikel.

Eén van de meest saillante verwachtingen voor 1965 is die van het achterblijven van de *reële binnenlandse vraagstijging* van ca. 3,5 pCt. t.o.v. de toename met 5 pCt. van de beschikbare *produktiecapaciteit* in de bedrijvensector. Dit verschil opent de mogelijkheid tot verbetering van de betalingsbalanspositie en/of tot het realiseren van enige binnenlandse ontspanning. De verdeling over deze twee effecten hangt samen met het beloop van de buitenlandse conjunctuur en van de Nederlandse concurrentiepositie. Verwacht wordt een vermindering van het *betalingsbalanstekort* op lopende rekening tot f. 100 mln. (1964: f. 650 mln.), dat ruimschoots door kapitaalimport wordt gecompenseerd.

De geraamde produktiestijging in de bedrijvensector met 4,5 pCt. impliceert dat de beschikbare capaciteit niet geheel wordt benut. Dit zou kunnen samenhangen met een begin van *ontspanning* op de arbeidsmarkt. Het C.P.B. wijst hierbij evenwel op de kleine marge tussen capaciteits- en productieaccres (0,5 pCt.), die reeds door geringe afwijkingen van de schattingen kan verdwijnen.

Een ander strategisch gegeven is dat van de verwachte stijging van het *bruto nationaal produkt* met bijna 4 pCt. (1964: 7,5 pCt.).

Voor het verloop van de *particuliere consumptie* zijn van belang de verhoging van de A.O.W.- en A.W.W.-uitkeringen per 1 januari 1965, de belastingverlaging per 1 juli en vooral de ontwikkeling van de lonen. Wat deze laatste betreft, het voor 1965 gesloten akkoord behelst een verhoging van de contractlonen met 2 pCt. per 1 januari en met maximaal 3 pCt. bij de herziening van de contracten. Rekening houdend met de ingangsdatum van de nieuwe contracten komt dit laatste neer op 2,6 pCt. op jaarbasis. Bij een strikte interpretatie van het akkoord — en zonder dat rekening wordt gehouden met de eventueel onder bepaalde voorwaarden nog te openen mogelijkheid voor een extra loonstijging later in het jaar — bedraagt de in 1965 te effectueren contractuele loonsverhoging dus 4,6 pCt. Daarbij komt een zgn. „overloop” uit het voorafgaande jaar ad 1,8 pCt., waartegenover de sociale lasten voor de werkgevers met 0,3 pCt. dalen. De officiële loonstijging komt dan uit op ca. 6 pCt.

Bij laatstgenoemd cijfer dient nog de zgn. incidentele loonmutatie te worden geteld. Deze bedroeg in 1964 volgens de thans beschikbare gegevens ca. 2 pCt. waarbij

	1963	1964	1965
	Mutaties t.o.v. voorafgaand jaar in pCt.		
Exogene variabelen			
Loonsom per werknemer (bedrijven)	8,9	17	9
Loonsom per werknemer (overheid)	9,9	21	13,5
Wereldimport a)	9	10	7
Materiële overheidsconsumptie (nominaal)	8,1	4	7
Bruto investeringen door de overheid (nominaal)	9	23,5	10,5
Invoerprijspeil	1	3	1
Endogene variabelen			
Volume particuliere consumptie	7,1	6	5
Volume bruto investeringen door bedrijven in:			
woningen	6,6	27	9
overige vaste activa	3,4	12	4
Volume goederenimport	6,5	12,5	8
Volume goederenexport	10,1	15	5
Volume bruto nationaal produkt	3,6	7,5	4
Productievolumen in bedrijven	3,3	8	4,5
Prijspeil van het levensonderhoud	3,2	5,5	4,5
Prijspeil particuliere consumptie	2,7	6,5	4,5
Prijspeil investeringen (bedrijven)	4	5,5	4
Prijspeil goederenimport	2,2	2,5	1,5
Arbeidsproductiviteit in bedrijven b)	2,5	6,5	3,5
Saldo lopende rekening van de betalingsbalans (mrd. gld.)	0,35	-0,65	-0,10
Voorraadvorming (mrd. gld.)	0,70	1,60	0,90
Werkloosheid (1.000 personen)	34,5	30	35 à 40
Werknemersaandeel (pCt.)	72,5	74,5	75
Nationale liquiditeitsquote (pCt.) c)	44,4	42,5	
Besparingen in pCt. van het nationaal inkomen tegen marktprijzen	18,3	19,5	19,5

a) Gewogen naar afzetlanden.

b) Productie per werkende (dus incl. zelfstandigen).

c) Primaire plus secundaire liquiditeiten in pCt. van het nationaal inkomen jaarultimo.

zich in de loop van het jaar een tendentie tot stijging voordeed. Gegeven dit laatste feit, de geringere officiële loonstijging in 1965 en de vooralsnog voortdurende spanning op de arbeidsmarkt, moet voor 1965 worden gerekend met een incidentele loonstijging van 3 pCt. Dit cijfer omvat mede het effect van het toenemende gebruik, dat naar verwachting zal worden gemaakt van de in 1964 geopende mogelijkheden tot ondernemingsgewijze loondifferentiatie. In de bedrijvensector stijgt de loonsom per werknemer dan uiteindelijk met 9 pCt., en de totale loonsom — dus rekening houdende met de toeneming van het aantal loontrekkers — met 11 pCt.

Als gevolg vooral van de geraamde loonstijging zal de particuliere consumptie naar waarde met bijna 10 pCt. toenemen. Naar volume zal de stijging ca. 5 pCt. bedragen. Het *prijspeil van de consumptie* zal met 4,5 pCt. oplopen, waarvan ca. $\frac{2}{3}$ een gevolg is van binnenlandse kostenstijging; de rest komt voort uit verder stijgende invoerprijzen, overheids- en E.E.G.-maatregelen.

(vervolg op blz. 305)

INHOUD

Blz.	Blz.
Centraal Economisch Plan 1965	295
De werknemerscommissaris in Duitsland, door Mr. Dr. A. A. van Rhijn	296
Agarisch structuurbeleid in E.E.G.-verband (III), door Dr. A. Maris	299
Steeds meer bier, door Drs. J. Amelung	301
De fabrikanten van computers en perifere apparatuur (II), door H. Reinoud	302
Geld- en kapitaalmarkt, door Prof. Dr. C. D. Jongman	307

De werknemerscommissaris in Duitsland

Het rapport „Herziening van het ondernemingsrecht” van de Commissie-Verdam heeft reeds heel wat pennen in beweging gebracht. Daarbij is vooral in discussie de vraag of in de raad van commissarissen van de grotere N.V.'s een werknemerscommissaris moet worden opgenomen.

De uitdrukking „werknemerscommissaris” is eigenlijk weinig gelukkig omdat zij de indruk wekt alsof deze functionaris uit een beperkte kring moet worden gekozen. De regering gebruikte in de stukken over de Breedband-affaire een betere uitdrukking: „commissaris uit de sociale sfeer”¹⁾. Maar het woord „werknemerscommissaris” is nu eenmaal ingeburgerd. Ik wil mij daarom aan dit spraakgebruik houden.

In het rapport van de Commissie-Verdam staan negen leden tegenover het opnemen van een werknemerscommissaris positief en zeven leden negatief. Zowel de negen (blz. 110-111) als de zeven (blz. 31) vermelden het bestaan van een Duitse regeling. Maar over de daarmee opgedane ervaring wordt verder met geen woord gesproken. Dat is zeer te betreuren. Natuurlijk kunnen wij de Duitse regeling niet zonder meer overnemen. Dat neemt niet weg dat het van groot belang is ons Nederlands oordeel te toetsen aan wat Duitsland ons na een ruim 10-jarige ervaring op dit gebied te zien geeft.

Ik wil daarom gaarne daarover enig materiaal verschaffen.

Het voorstel der Commissie-Verdam.

De meerderheid der Commissie-Verdam wil aan de werknemers bij de akte van oprichting de bevoegdheid verlenen ten minste één commissaris, of, indien de raad van commissarissen uit meer dan vijf personen bestaat, ten minste twee commissarissen te benoemen. De ondernemingsraad regelt de inrichting van de verkiezingen bij reglement, dat de goedkeuring behoeft van de S.-E.R. De werknemers kunnen hun keuzebevoegdheid ook overdragen aan de ondernemingsraad (art. 50 k, blz. 117).

Het verkiezingsreglement bepaalt aan wie de bevoegdheid tot het opstellen van een voordracht toekomt. Het is de taak van de S.-E.R. de kandidaten te beoordelen. In bepaalde gevallen kan ook de S.-E.R. zelf aanbevelingen doen (art. 50 l, blz. 118).

Niet tot commissaris kunnen worden benoemd o.a. zij die bij de N.V. in dienst zijn en de bestuurder van een werknemersorganisatie uit de betrokken bedrijfstak (art. 50 m, blz. 118).

Voor een nadere uiteenzetting verwijs ik naar de voorgestelde tekst der artikelen en de daarbij gegeven toelichting (blz. 126-128).

De regeling in Duitsland.

Hoe is nu de positie van de werknemerscommissaris in Duitsland geregeld?

Het verdient de aandacht dat het „Betriebsrätegesetz” van 4 februari 1920 in bepaalde gevallen aan de ondernemingsraad reeds de bevoegdheid toekende om een

of twee leden van de ondernemingsraad naar de raad van commissarissen af te vaardigen (§ 70). Van deze regeling is niet veel terecht gekomen, o.a. doordat de zaken in werkelijkheid buiten deze commissarissen om werden afgedaan. Uitgangspunt was dat de werknemersleden de belangen der arbeiders *tegenover* de ondernemer moesten verdedigen. De thans geldende regeling is gericht op *samenwerking*. Het uitgangspunt is dus geheel verschillend.

Men vindt de materie van de werknemercommissaris in Duitsland thans in twee wetten terug.

a. De belangrijkste wet is het „Gesetz über die Mitbestimmung der Arbeitnehmer in den Aufsichtsräten und Vorständen der Unternehmer des Bergbaus und der Eisen und Stahl erzeugenden Industrie” van 1951.

Deze wet geldt dus alleen voor de mijnbouw en de ijzer- en staalverwerkende industrie. Voor de grote ondernemingen in deze bedrijfstakken is bepaald dat in de raad van commissarissen 5 personen moeten worden benoemd die geacht worden meer de belangen der werknemers te kennen, en 5 personen die geacht worden meer van de belangen der aandeelhouders op de hoogte te zijn. Als 11e lid fungeert een „neutrale voorzitter” (§ 4). In de praktijk wordt daarvoor dikwijls gekozen iemand uit de bankwereld of uit de kringen der hoofdamtbanen. Aan deze wet van 1951 is in 1956 nog een Novelle toegevoegd in verband met de toenemende concernvorming. Maar essentieel is daarbij gebleven de paritaire invloed van werknemers en aandeelhouders in de raad van commissarissen.

b. Niet paritair is de werknemersinvloed in andere grotere ondernemingen dan de mijnbouw en de ijzer- en staalverwerkende industrie. Hier geldt het „Betriebsverfassungsgesetz” van 1952, welke in het algemeen 1/3 deel van de leden van de raad van commissarissen aan de werknemersgroep toekent (§76).

Mijnerzijds behandel ik vooral de resultaten van de zgn. gekwalificeerde medezeggenschap krachtens de wet van 1951. De mijnbouw en de ijzer- en staalverwerkende industrie nemen in het Duitse bedrijfsleven een centrale positie in. Het gaat daarbij om ongeveer 95 ondernemingen met ongeveer 1 mln. arbeiders. De arbeid van de wetenschappelijke onderzoekers heeft zich juist in het bijzonder op de daar geldende gekwalificeerde medezeggenschap gericht. De zgn. eenvoudige medezeggenschap van het „Betriebsverfassungsgesetz” van 1952 is nog weinig grondig onderzocht, terwijl de doorvoering van de wet nogal wat lacunes vertoont²⁾.

De bronnen.

Het is niet eenvoudig om zich in Nederland uit de beschikbare gegevens een juist oordeel te vormen over

²⁾ Nadat dit artikel was geschreven nam ik kennis van het verschijnen van een nieuw boek van Dr. Otto Blume, „Normen und Wirklichkeit einer Betriebsverfassung”, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1964, 214 blz. Uit een overzicht van deze publikatie van Erhard Kassler in een artikel „Die Wirklichkeit der Betriebsverfassung” in de „Gewerkschaftliche Monatshefte” van maart 1965, blz. 145-147, blijken de moeilijkheden van de doorvoering.

¹⁾ Witte Stukken, zitting 1964-1965, no. 7947, no. 3, blz. 3.

de ervaringen in Duitsland. Er zijn voor- en nadelen en dan is het maar de vraag waar het accent wordt gelegd. Bovendien is het onderwerp met emoties geladen zodat subjectieve gevoelens gemakkelijk overheersen. Voorts wordt het verschil tussen „post” en „prop-ter” gemakkelijk uit het oog verloren, waardoor te snel tussen bepaalde feiten een causaal verband wordt gelegd, zonder dat dit vast staat.

Op grond hiervan moet men met uitlatingen van de naast betrokkenen als werkgevers en arbeiders voorzichtig zijn. Intussen doet zich de gunstige omstandigheid voor dat er onder de vele publikaties meerdere zijn van wetenschappelijke sociaal-economen, die met grote deskundigheid en nauwgezetheid hebben geprobeerd een objectief oordeel te geven³⁾. Voigt heeft een uitgebreide werkgroep gevormd van wetenschapsmensen met een verschillende instelling tegenover de medezeggenschap, die 5 jaren onder zijn leiding aan een onderzoek heeft gewerkt. Bij dit onderzoek werd gebruik gemaakt van alle moderne methoden van enquêteren. Het voorlopig opgestelde resultaat werd opnieuw met de betrokkenen besproken. Ook Blume is op deze wijze te werk gegaan. Duvernell maakte geen gebruik van enquêtes, maar is zelf jarenlang commissaris van een grote onderneming geweest, zodat ook zijn oordeel waarde heeft. Neuloh heeft weer wel geenquêteerd. Hij koos daarvoor één grote onderneming met ca. 11.000 werknemers, die hij als representatief meende te kunnen beschouwen. Zijn onderzoek is zeer uitvoerig.

Mij dunkt, het is de moeite waard naar deze autoriteiten te luisteren.

Vier complicaties.

1. De veronderstelling ligt voor de hand dat bij een gekwalificeerde medezeggenschap het economisch belang der onderneming en het sociale belang van het personeel nog wel eens met elkaar kunnen botsen. Men denke bijv. aan het geval dat moet worden beslist of een bepaalde investering moet worden toegepast dan wel een bepaalde personeelsvoorziening doorgevoerd.

De ervaring leert dat in dergelijke gevallen in de raad van commissarissen toch veelal eenstemmigheid wordt bereikt. Er vinden dus weinig „Kampfabstimmungen” plaats. Dat betekent dat de „neutrale” man slechts zelden behoeft op te treden. Dit resultaat wordt bereikt doordat de leidende figuren vooraf met elkaar overleg plegen, waarbij dan een compromis uit de bus

³⁾ — Prof. Dr. Dr. Frits Voigt und Prof. Dr. Dr. Walter Weddigen: „Zur Theorie und Praxis der Mitbestimmung”, Erster Band, Schriften des Vereins für Sozialpolitik, Duncker und Humblot, Berlin 1962, 556 blz.

— Dr. Erich Potthoff, Dr. Otto Blume, Prof. Helmut Duvernell: „Zwischenbilanz der Mitbestimmung”, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1962, 371 blz.

— Otto Neuloh, mit Beiträgen von Markus Kühn und Friedrich Baerwald: „Der Neue Betriebsstil, Untersuchungen über Wirklichkeit und Wirkungen der Mitbestimmung”, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1960, 398 blz.

— Prof. Dr. Dr. Fritz Voigt: „Die Mitbestimmung — ein sozialer Fortschritt?”, Sozialer Fortschritt, september 1962, blz. 194-200.

— Men zie ook Prof. Mr. P. Borst: „Twee boeken over de praktijk van de medezeggenschap in Duitsland” in Sociaal Maandblad Arbeid, 5 december 1964, blz. 777-785.

pleegt te komen. Voigt ziet hierin „eine neue Dynamik in die Willensbildung der Unternehmung”⁴⁾.

Intussen brengt de zucht naar het vinden van een compromis het gevaar met zich mede dat bepaalde belangrijke beslissingen langer worden uitgesteld dan gewenst is. In de praktijk doet deze complicatie zich ook voor. Ook bij minder belangrijke zaken bestaat het euvel dat er te lang bij wordt stilgestaan.

2. Zowel in de kringen van werkgevers als van werknemers ontmoet de regeling bezwaren. De bezwaren van *werkgeverszijde* komen vooral van de zijde van hen, die de gehele onderneming bezitten en dus nu met een aanmerkelijke invloed van werknemerszijde moeten rekening houden. Vanuit de grote ondernemingen klinkt een ander geluid. Voigt noemt het oordeel van talrijke leidende persoonlijkheden in de grote ondernemingen „erstaunlich positiv”⁵⁾. Bij de bezwaarde werkgevers openbaart zich ook nog wel eens een dogmatische instelling. Zij tonen zich dan met de gang van zaken in de raad van commissarissen in hun eigen onderneming tevreden maar verzetten zich tegen het instituut der medezeggenschap als zodanig. Duvernell maakt hen het verwijt dat zij wel technisch vooruitstrevend zijn, maar sociaal conservatief⁶⁾.

Overigens blijkt dat de positie van het management door de regeling nogal eens wordt versterkt. De aandeelhouders hebben in de raad van commissarissen aan invloed verloren. De arbeid is meer op de voorgrond getreden. Het management fungeert dan als verbindingsschakel tussen kapitaal en arbeid in die gevallen waarin een tegenstelling tussen beiden moet worden overbrugd.

Aan *werknemerszijde* zien de „klassebewuste” arbeiders de ontwikkeling met leedwezen aan. Hun aantal is niet groot. Duvernell stelt hun aantal op grond van zijn enquête op nog geen 10 pCt.⁷⁾

Maar ook in de vakbeweging zelf is niet ieder met de regeling ingenomen. Er zijn er die geen enkele verantwoordelijkheid voor de gang van zaken in de onderneming willen dragen en daarom deze medezeggenschap afwijzen. Ook hier doet de oude klassenideologie zich nog gelden. In Amerika staat de gehele vakbeweging op het standpunt dat de werkgevers en arbeiders los van elkaar ieder hun eigen boontjes moeten doppen. Maar daar spelen geen restanten van klassenstrijd een rol. Daar zien beide partijen het onderhandelen als een spel waarbij ieder van de twee moet proberen op sportieve wijze uit de onderhandelingen te halen wat er in zit.

3. Ik kom aan een derde complicatie: de moeilijkheid om voldoende geschikte personen met voldoende deskundigheid voor het werknemerscommissariaat te vinden.

Het aantal werknemerscommissarissen bedraagt in de mijnbouw en de ijzer- en staalverwerkende industrie 585 en in het gehele bedrijfsleven 8.500. Wanneer men in aanmerking neemt dat deze regeling zich in ruim 10 jaar moest voltrekken, dan is het duidelijk dat er aan de geschiktheid en deskundigheid van een werknemerscommissaris nog wel eens wat ontbreekt. Wat hun verleden betreft blijkt dat dikwijls een keuze

⁴⁾ T.a.p., blz. 171, 275, 332.

⁵⁾ „Sozialer Fortschritt”, september 1962, blz. 195.

⁶⁾ T.a.p., blz. 312.

⁷⁾ T.a.p., blz. 315.

wordt gedaan uit de kringen der geschoolde arbeiders, employés en vakverenigingsbestuurders. Door cursussen, scholen enz. wordt getracht hen voor hun taak meer geschikt te maken. Maar er moet op dit terrein nog veel meer gebeuren. De vakbeweging zou daarvoor meer aandacht moeten geven.

De ervaring leert dat de werknemers uit de eigen onderneming als werknemerscommissaris een veel beperktere blik tonen dan zij die van elders worden benoemd. Zulks blijkt vooral wanneer grote problemen moeten worden besproken. De Commissie-Verdam sluit in het voorgestelde art. 50 m (blz. 118) de werknemers in dienst der vennootschap van het werknemerscommissariaat uit. Kennelijk terecht.

4. Nog een laatste ongunstige complicatie: het gebrek aan medeleven van de industriële arbeider. Velen gevoelen zich onvoldoende aangesproken.

De toestand is te dien aanzien verschillend. Bij de een ontbreekt iedere belangstelling. Bij een ander leeft de gedachte dat de functionarissen de zaak wel voor hem zullen opknappen. Ook hier openbaart zich dus het bekende probleem dat in een organisatie zo talloos velen dode leden zijn. De vakbeweging in Nederland weet daar ook van mee te praten. De Algemene Nederlandse Metaalbewerkerbond heeft een interessante poging ondernomen om door institutionele veranderingen de band tussen de leiding en de individuele arbeider in de onderneming te versterken⁸⁾. Maar dit is nog maar een eerste begin.

Op politiek terrein doct zich hetzelfde verschijnsel voor. Bij iedere verkiezing zijn er honderdduizenden Nederlanders die er weinig benul van hebben over welke problemen het eigenlijk gaat. Zij hebben daarvoor onvoldoende belangstelling. Toch is dit alleen maar een reden om door allerlei middelen te proberen die belangstelling te wekken en niet om de democratische procedure los te laten. Iets dergelijks geldt naar mijn mening ook voor de regeling der medezeggenschap in Duitsland, die bovendien nog pas ruim 10 jaren geldt, terwijl de aanvankelijke verwachtingen omtrent de te bereiken resultaten vermoedelijk ook te hoog gespannen zijn geweest.

Vier gunstige resultaten.

Er zijn belangrijke gunstige resultaten te vermelden.

1. Daar is vooreerst het verder verbleken der klassenideologie. Algemeen wordt de betekenis daarvan erkend omdat daardoor de weg wordt geëffend voor een betere samenwerking tussen werkgevers en werknemers.

Ik citeer in dit verband een tekenende uitspraak uit de enquête van Blume, waarin een werknemer zegt:

„Will man mitbestimmung, kann man kein Klassenkämpfer sein. Wir haben uns entschieden: Wir machen mit“⁹⁾.

Uitspraken als deze zijn van te meer betekenis omdat de Marxistische opvattingen inzake de klassenstrijd in het verleden juist bij de Duitse arbeiders zo diep wortel hebben geschoten.

⁸⁾ Een uiteenzetting daarvan geeft de publikatie van de A.N.M.B., getiteld „Vakbeweging en onderneming“, uitgegeven door de bond, Andries Bickerweg 6, Den Haag, 75 blz. Drs. C. van der Vlies besprak deze publikatie in „E.-S.B.“ van 10 en 17 maart 1965.

⁹⁾ T.a.p., blz. 242.

2. Het aantal stakingen is, vergeleken bij vroeger, sterk teruggelopen. Dit geldt vooral voor de mijnbouw en de ijzer- en staalverwerkende industrie waar de gekwalificeerde medezeggenschap geldt. Vroeger waren juist deze bedrijfstakken een voortdurende haard van onrust. De nieuwe regeling draagt ertoe bij dat spanningen, die zich in het verleden steeds meer ophoopen om zich ten slotte te ontladen in grote arbeidsconflicten, thans tijdig worden opgevangen.

Een aardige illustratie van hetgeen persoonlijk contact vermag is een uitspraak van de toenmalige leider der moderne vakbeweging Carl Legien in de Duitse socialiseringsdebatten 1920/21. Legien zeide toen tot de bekendste der toenmalige grootondernemers, Hugo Stinnes: „Es ist schade, dass wir uns nicht schon vor 20 Jahren kennen gelernt haben, dann wäre manches in der Arbeiterbewegung und in der Wirtschaft anders gekommen“.

Ook rechtsgeschillen doen zich weinig voor. Dit is te merkwaardiger omdat de wet van 1951, regelende de gekwalificeerde medezeggenschap, een groot aantal lacunes vertoont. Voigt zegt dat deze wet „als Gesetzestheoretisch schlechtestes Gesetz bezeichnet wurde, das je ein deutscher Gesetzgeber erlassen hat“¹⁰⁾. De mogelijkheden tot verschil in interpretatie zijn dus ruimschoots aanwezig. Desniettemin leidt zulks veelal niet tot procedures voor de rechter.

3. Dit alles zou niet mogelijk zijn wanneer er niet een grote verbetering in het klimaat van het bedrijfsleven was ingetreden. Talrijk zijn ook de uitspraken van eenvoudige werknemers die dit verbeterde klimaat hebben gevoeld. Over de leider van vroeger werd volgens Neuloh gesproken als de „König, Militarist, Diktator“. Maar thans heeft ieder „einen Kontakt nach oben, früher konnte der kleine Mann ja nicht an die Götter herankommen, heute hat jeder Zutritt zum Himmel“¹¹⁾.

Kennelijk hebben ook in de raad van commissarissen het „marktwirtschaftlich“ denken van de vertegenwoordigers der aandeelhouders en het „sozialwirtschaftlich“ denken van de werknemers elkaar meer benaderd.

4. Deze wederzijdse toenadering heeft tot gevolg gehad dat ook de sociale belangen meer in de onderneming worden geïntegreerd.

Naast de financiële, commerciële en technische deskundigen zijn nu in de raad van commissarissen immers ook de sociale deskundigen aanwezig. Zulks bevordert een meer evenwichtige behartiging van deze verschillende belangen. Daardoor wordt het vertrouwen tussen „kapitaal“ en „arbeid“ versterkt. En dat is dringend nodig. Het lijkt mij een wonderlijke misvatting van de minderheid in de Commissie-Verdam dat van een gebrek aan vertrouwen tussen „kapitaal“ en „arbeid“ niet zou kunnen worden gesproken (blz. 28). Er zijn bewijzen te over dat dit wel het geval is.

De gedachte om in de ondernemingen van de mijnbouw en de ijzer- en staalverwerkende industrie tot een gekwalificeerde medezeggenschap in de raad van commissarissen te komen, is ontstaan vlak na het einde van de wereldoorlog. De geallieerde autoriteiten waren er op uit in de zware industrie concerns te ontmantelen en fabrieken te demonteren. Deze maatregelen dreven de werkgevers en de werknemers in die

¹⁰⁾ T.a.p., blz. 387.

¹¹⁾ T.a.p., blz. 205-206.

bedrijfstakken op één hoop. Het was Heinrich Dinkelbach, de voorzitter van het grootste staalconcern, de Verenigde Staalwerken, die op het voorstel om in de raden van commissarissen tot een paritaire samenwerking van aandeelhouders en werknemers te komen een overwegende invloed uitoefende. De wet van 1951 is dus min of meer uit deze nood geboren.

Dat is evenwel geen reden om haar te diskwalificeren. In ons land is ook de Stichting van de Arbeid een oorlogsproduct. Toch wordt er niet aan gedacht de stichting maar weer af te schaffen. Het eind van de eerste wereldoorlog bracht ons de Arbeidswet 1919. Ook een maatregel die later heilzaam is gebleken.

Het is natuurlijk wel onzeker hoe de raden van commissarissen met een gekwalificeerde meerderheid zullen functioneren wanneer eens een ernstige langdurige crisis zou uitbreken. De structurele moeilijkheden met de afzet van steenkolen hebben blijkbaar nog geen ernstig nadeel gebracht. Maar de enorme werkgelegenheid der naoorlogse jaren heeft uiteraard het plaatsnemen van ontslagen werknemers bijzonder gemakkelijk gemaakt. In ieder geval kan uit een wetslagen van deze regeling in de grootindustrie nog niet worden afgeleid dat in het midden- en kleinbedrijf eenzelfde gunstig resultaat verzekerd zou zijn. Want de omstandigheden zijn daar weer geheel anders.

De balans.

Zo hebben de schrijvers, die zich met de praktijk van de medezeggenschap vooral in de mijnbouw en de staal- en ijzerverwerkende industrie hebben bezig gehouden, het vóór en tegen belicht. Ten slotte hebben zij ook de balans opgemaakt om tot een eindoordeel te komen. Ik vermeld hier enkel conclusies.

Voigt zegt in een samenvattend hoofdstuk:

„Aus diesen Gründen kam es trotz verschiedener einzelner Spannungen im ganzen doch zu einer auffällig guten Zusammenarbeit zwischen den Vertretern der Institution Mitbestimmung und den Organen im Wirtschaftsleben, die

aufgrund der alten Unternehmensverfassung gebildet worden war“¹²⁾.

Het oordeel van Duvernell luidt:

Mit Ausnahme einiger weniger Unternehmen, die als ausgesprochen mitbestimmungsfeindlich anzusehen sind, erwies sich die Zusammenarbeit der Interessenvertreter als fruchtbar“¹³⁾.

Even verder zegt dezelfde schrijver:

„Zehn Jahre Mitbestimmung haben bewiesen, dass sie sich auf die Situation der Unternehmen sowie auf die Zusammenarbeit zwischen Belegschaft und Management durchaus günstig ausgewirkt hat“¹⁴⁾.

Ten slotte Neuloh:

„Das eine lässt sich aus unserem Material tausendfach belegen, dass das Werkbewusstsein durch die Mitbestimmung eine erhebliche Verstärkung, Verfestigung und Vertiefung erfahren hat. Es ist der beste Beweis dafür dass der industrielle Groszbetrieb unter dem Einfluss der Mitbestimmung auch in seiner Sozialsphäre jene dynamische Kraft entwickelt hat, die er im technischen, organisatorischen und kommerziellen Bereich schon seit vielen Jahrzehnten mit Erfolg demonstriert“¹⁵⁾.

De balans toont dus een gunstig saldo¹⁶⁾. Ik keer terug tot de minderheid der Commissie-Verdam, die zonder vermelding van enige gegevens de Duitse ervaring negatief beoordeelt.

Een gratuite bewering?

Ik neem aan dat ook de S.-E.R. in zijn onderzoek deze vraag uitvoerig zal behandelen.

's-Gravenhage.

Mr. Dr. A. A. VAN RHIJN.

¹²⁾ T.a.p., blz. 501.

¹³⁾ T.a.p., blz. 324.

¹⁴⁾ T.a.p., blz. 327.

¹⁵⁾ T.a.p., blz. 243-244.

¹⁶⁾ Prof. M. Sanders, die als enige buitenlander deel maakt van de raad van commissarissen van een der grootste staalbedrijven in het Ruhrgebied komt in „Ruimzicht“, het orgaan van het N.K.N., van 4 maart 1965 op grond van zijn ervaring ook tot een gunstig oordeel. (Van de hand van Prof. Sanders zal binnenkort ook in „E.-S.B.“ een beschouwing over de onderhavige problematiek verschijnen. Red.).

Agrarisch structuurbeleid in E.E.G.-verband

(III)

De eerste vraag die zich aandient is of het doel van het structuurbeleid¹⁾ en de middelen om dit doel te bereiken, in beginsel voor de zes E.E.G.-landen gelijk kunnen zijn. Naar mijn mening kan deze vraag bevestigend worden beantwoord. De landbouw in de economisch ontwikkelde landen wordt immers, in grote lijnen gezien, met dezelfde vraagstukken geconfronteerd: een te dichte arbeidsbezetting, een groot aantal te kleine produktie-eenheden en in de meeste gebieden ongunstige produktieomstandigheden. In verschillende O.E.S.O.-rapporten, maar ook in andere studies, komt deze gelijke geaardheid van de problematiek treffend naar voren. Het zijn ook dezelfde krachten die de ontwik-

keling van de landbouw in gelijke richting stuwen. Uiteraard was de Ausgangssituatie van de agrarische structuur in de diverse landen verschillend en is thans de ontwikkeling in het ene land verder voortgeschreden dan in het andere. Er zijn dus wel graduele, maar geen principiële verschillen in de agrarische problematiek.

Deze situatie heeft tot gevolg, dat de aanpak van de noodzakelijke structurele veranderingen in beginsel binnen de E.E.G. gelijk kan zijn. Deze aanpak zal zich moeten richten op de zes in het vorige artikel,²⁾ genoemde terreinen. Binnen dit kader liggen de aanrijpingspunten voor een gecoördineerd structuurbeleid. Wil men naar een werkelijke gemeenschappelijke markt dan zal men ook metterdaad een gemeenschappelijk structuurbeleid tot stand moeten brengen en moeten beginnen het nationale beleid hierop af te stemmen.

De lid-staten zullen Brussel niet moeten zien als een

¹⁾ Hoewel het in dit artikel gehanteerde structuurbegrip allerminst beperkt kan worden genoemd is toch in de E.E.G.-terminologie het structuurbegrip nog breder. Ook de bevordering van een efficiënt afzetapparaat valt hier namelijk onder. Dit onderdeel is evenwel in dit artikel buiten beschouwing gelaten.

²⁾ Zie „E.-S.B.“ van 17 en 24 maart 1965.

Sinterklaas die geld beschikbaar stelt om ieder land zijn eigen structuurbeleid, hoe ook gericht, te laten voeren. Het gevaar is niet denkbeeldig, dat vanuit Brussel het markt- en prijsbeleid wordt bepaald en dat de nationale overheden hun structuurbeleid zelf wel zullen regelen. Door de nadruk, die de Europese Commissie tot nog toe op het markt- en prijsbeleid heeft gelegd, is deze gedachte wellicht gevoed.

Hoe belangrijk en noodzakelijk een prijsbeleid ook is, de structuurvraagstukken worden er niet mee opgelost. En het is toch de oplossing van deze vraagstukken, die voor een belangrijk gedeelte bepalend is voor de mogelijkheden tot produktiviteitsverhoging en vergroting van het inkomen in de landbouw. Het gevaar is zelfs aanwezig, dat door een te grote mate van bescherming een verouderde structuur rustig kan blijven voortbestaan, doordat de consequenties van zulk een structuur onvoldoende voelbaar worden. Het in vele landen in het verleden gevoerde markt- en prijsbeleid heeft immers niet kunnen verhinderen dat de landbouw in vele gebieden in Europa is blijven zitten met ongunstige produktieomstandigheden en met een bedrijfsstructuur, die onvoldoende is aangepast aan de technische mogelijkheden.

Hoe tracht de E.E.G. vat te krijgen op het structuurbeleid? Twee stukken vormen op het ogenblik de basis voor het beleid dat Brussel wil voeren ten aanzien van de verbetering van de agrarische structuur:

1. Beschikking van de Raad van 4 december 1962 betreffende de coördinatie van het structuurbeleid in de landbouw;

2. Verordening van de Raad van 5 februari 1964 betreffende de voorwaarden voor het verlenen van bijstand door het Europees Oriëntatie- en Garantiefonds voor de landbouw.

Op basis van de beschikking tracht de Commissie een coördinerende invloed uit te oefenen door ieder jaar aan het Europees Parlement en de Raad een structuurrapport uit te brengen. Dit rapport bevat een overzicht van de situatie t.a.v. de landbouwstructuur en t.a.v. het structuurbeleid in de landbouw in de zes lid-staten. Tevens wordt in dit rapport een beoordeling gegeven van de doeltreffendheid van de in de zes landen genomen maatregelen in samenhang met de doeleinden van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Wanneer de Commissie zelf maatregelen heeft genomen, worden deze eveneens in het jaarlijkse rapport vermeld. Los van dit jaarlijkse rapport kan de Commissie haar mening te kennen geven over de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen, die meerjarenplannen en de regionale programma's, die in de zes landen zijn getroffen, resp. zijn opgesteld.

Ten einde deze werkzaamheden zo goed mogelijk te kunnen vervullen en om tot een nauwe samenwerking te komen tussen de lid-staten en de Commissie is door de Commissie een permanent comité voor de landbouwstructuur ingesteld.

Op basis van de genoemde verordening tracht de Commissie een coördinerende invloed uit te oefenen door middel van het stellen van voorwaarden bij het verlenen van bijdragen uit het Oriëntatiefonds. Uit de verordening blijkt, dat het te subsidiëren project tot doel moet hebben de gebruikte produktiefactoren in de landbouw te optimaliseren, terwijl de tot stand gebrachte structuurverbetering duurzaam moet zijn. Bovendien moet elk project tot doel hebben de landbouwbedrijven economisch levensvatbaar te maken of te houden en hun concurrentiepositie te versterken. Ook moet voldoende aandacht worden geschonken aan de voorlichting en de beroepsopleiding in de landbouw, ten einde een optimaal gebruik van de beoogde investeringen mogelijk te maken.

Ten slotte wordt nog in art. 15 vermeld, dat die projecten, die deel uitmaken van een complex van maatregelen voor de bevordering van de algemene economie van het desbetreffende gebied, bij voorrang voor subsidie uit het fonds in aanmerking komen.

Van februari 1966 af kunnen alleen bijdragen uit het fonds worden gegeven in het kader van door de Gemeenschap op te stellen programma's. Vóór dit tijdstip is subsidiëring mogelijk zonder een gemeenschapsplan. De door het fonds verleende subsidie mag niet meer bedragen dan 25 pCt. van de totale investering in het project; bovendien moeten de belanghebbenden bij het project zelf tenminste 30 pCt. betalen.

Een beoordeling van de beschikking en van de verordening op grond van ervaring is nog niet mogelijk. Een structuurrapport is nog niet uitgebracht; evenmin heeft subsidiëring van bepaalde projecten plaatsgehad. We kunnen dus alleen een oordeel uitspreken over de beginselen, die in beide stukken staan vermeld.

Als met het bovenstaande de essentiële uitgangspunten voor de coördinatie van een Europees structuurbeleid zijn aangegeven, dan kan worden geconstateerd, dat deze uitgangspunten het voeren van een economisch en sociaal verantwoord structuurbeleid niet in de weg behoeven te staan. Maar hieraan moet dan onmiddellijk worden toegevoegd, dat de uitgangspunten nog zo vaag en weinig uitgewerkt zijn, dat men er nog verschillende kanten mee op kan. Duidelijk is de Commissie ten aanzien van regionale ontwikkelingsplannen en de omvang van de produktie. Aan structuurmaatregelen, die zijn ingebed in een totaal ontwikkelingsplan voor een gebied wordt prioriteit gegeven, terwijl de produktieomvang aangepast dient te worden aan de afzetmogelijkheden. Een gemis blijft evenwel dat de doeleinden van een structuurbeleid niet concreter worden gesteld en vooral meer uitgewerkt in de richting van een taakstelling. Ook over de middelen, die de Commissie gewenst acht om het doel te bereiken, wordt weinig gezegd.

Indien wij mogen aannemen dat ook de Commissie een vermindering van de agrarische beroepsbevolking en een vergroting van de bedrijven noodzakelijk acht,

(I. M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

welke middelen vindt de Commissie dan acceptabel? Wat is de mening van de Commissie over de hoogte van de grondprijzen voor een te voeren structuurbeleid? Hoe denkt de Commissie over een verbetering van de cultuurtechnische omstandigheden als middel om het beoogde doel te bereiken? Welke betekenis hecht de Commissie aan de verschillende vormen van samenwerking tussen de bedrijven? En voorts, wat is het standpunt van de Commissie ten aanzien van produktie-subsidies? Naar mijn mening beoogt men zich met deze subsidies, zoals die in Engeland en West-Duitsland worden gegeven, op een zeer gevaarlijke weg. Dit geldt met name voor die produktiesubsidies, die de produktie-uitbreiding bevorderen. Bovendien gaat naar mijn mening het structuurbeleid hiermee zijn grenzen te buiten. De overheid heeft tot taak een gezonde agrarische structuur te bevorderen, maar het behoort tot de verantwoordelijkheid van de ondernemer om de benodigde bedrijfsuitgaven te doen; de overheid dient deze uitgaven op generlei wijze te subsidiëren.

Een laatste vraag over de gebieden in Europa, die zich qua grondsoort en topografie niet lenen voor het uitoefenen van een rendabele landbouw. In feite hebben we hier te maken met data, gegevenheden van de natuur, die ik niet meer onder het begrip agrarische structuur zou willen rangschikken. Naar mijn mening is iedere stimulering van de produktie in zulke gebieden economisch onverantwoord. Ook voor deze belangrijke problematiek in de landbouw van de Zes zal de Commissie een standpunt moeten bepalen.

Kortom, wat we graag zouden willen lezen is een visie over de toekomstige ontwikkeling van de landbouw in economisch ontwikkelde landen en een overzicht van de middelen, die de Commissie doelmatig acht om het gestelde doel te bereiken. Maar misschien is het in dit stadium nog te veel gevraagd en moeten we wachten op de voor 1966 toegezegde programma's

van de Gemeenschap. Overigens gaat in 1967 de E.E.G. haar tweede lustrum vieren.

Intussen ben ik van mening, dat de in deze artikelen ³⁾ gestelde doeleinden en de aangegeven middelen ook in E.E.G.-verband dienen te worden nagestreefd. De door mij in zes categorieën ingedeelde middelen vormen m.i. de aangrijpingspunten voor een effectief structuurbeleid, dat door de overheid kan worden gevoerd. De overheid dient zich te beperken tot de strategische punten van het structuurbeleid, punten die de zo noodzakelijke schaalvergroting in de landbouw moeten realiseren. Ook de coördinatie door de E.E.G. zal het meest doelmatig via deze strategische punten kunnen plaatshebben. Hierbij dient ook duidelijk te worden gesteld, dat het thans in de eerste plaats gaat om kostenverlaging en niet om produktieuitbreiding.

Dat bij een bedrijfstak in een stroomversnelling, waaruit nog honderdduizenden moeten vertrekken, ook de mens de grootste aandacht moet hebben, spreekt wel voor zichzelf. Het sociale beleid wordt in Brussel echter niet tot het structuurbeleid gerekend. Het gemeenschappelijk landbouwbeleid in de Brusselse conceptie onderscheidt namelijk vier terreinen, t.w.: het structuurbeleid, het markt- en prijsbeleid, het handelspolitieke beleid en het sociale beleid. Dit sociale beleid zal zich o.m. bezighouden met de volgende aspecten: de ontwikkeling van de werkgelegenheid, de beroepsopleiding, lonen en andere arbeidsvoorwaarden, werkomstandigheden, huisvesting en sociale zekerheid. Vooral de eerstgenoemde twee aspecten houden nauw verband met het structuurbeleid of vormen er in feite een onderdeel van. De Raad heeft hierover evenwel nog geen verordeningen uitgevaardigd, zodat een beoordeling van dit beleid, hoe belangrijk dit ook overigens is, nog niet mogelijk is.

's-Gravenhage.

Dr. A. MARIS.

³⁾ Zie „E.-S.B.” van 17 en 24 maart 1965.

Steeds meer bier

De recente ontwikkeling van het Nederlandse bierverbruik is een sprekend voorbeeld van de toeneming, die in een tijd van welvaart voor de consumptie van een genotmiddel kan worden bereikt. Deze ontwikkeling is daarbij begeleid door een intensieve reclamecampagne, terwijl tegenwerkende factoren, zoals een verhoging van de relatieve prijs, hebben ontbroken.

Sinds 1952 is het veelvuldig voorgekomen, dat het bierverbruik per jaar met niet minder dan 10 à 15 pCt. is toegenomen, terwijl in 1955 een hoogtepunt is bereikt met een stijging met 22 pCt. Nog sprekender is wellicht, dat de consumptie ook in het jaar, waarin de bestedingsbeperking begon (1957), nog met 17 pCt. is toegenomen.

Het is dan ook te begrijpen, dat de jaarverslagen van de Nederlandse brouwerijen de laatste jaren in het algemeen optimistische geluiden hebben laten horen. Als argumentering van de gunstige afzetontwikkeling is gewezen op de toeneming van de welvaart en op de naoorlogse geboorte-

golf, die nu aan het verbruik van bier is toegekomen, terwijl ook opmerkingen werden gemaakt over de soms meevallende weersomstandigheden. In het algemeen wordt volstaan met kwalitatieve opmerkingen, die niet cijfermatig zijn weer te geven. Wel wordt daarbij veelvuldig gewezen op de achterstand, die het bierverbruik per hoofd in Nederland vertoont in vergelijking met de ons omringende landen. In België werd bijv. in 1962 per hoofd 112 liter bier geconsumeerd, terwijl in Nederland in 1964 nog slechts een volume is bereikt van bijna 35 liter. Een dergelijke vergelijking heeft mogelijk slechts een betrekkelijke waarde. Het uiteenlopen van de verbruiksgewoonten zou immers een belemmering betekenen voor het bereiken van het hoge verbruiksvolume in landen als België en Duitsland.

Om nu een inzicht te verkrijgen in de oorzaken, die tot deze gunstige verbruiksentwikkeling hebben bijgedragen, is een analyse van het bierverbruik over de periode 1951-

(zie *vervolg blz. 304*)

DE FABRIKANTEN VAN COMPUTERS EN PERIFERE APPARATUUR

(II)

Ter inleiding op volgende beschouwingen volgt hier allereerst een globaal overzicht van grote fabrikanten van computers en aanverwante apparatuur in de Verenigde Staten en andere landen, ontleend aan de bekende overzichten uit het Amerikaanse tijdschrift „Fortune”. Daaruit blijkt hoeveel zeer grote industrieën zich thans met de fabricage van computer-apparatuur en/of complementaire elementen bezighouden.

Bij het lezen van het overzicht moet het volgende wel in het oog worden gehouden:

1. Vermeld zijn zowel gespecialiseerde fabrikanten, bijv. de I.B.M., als fabrikanten die een veel groter aantal artikelen voeren, zoals General Electric en R.C.A.

2. Een aantal fabrikanten maakt alleen perifere apparatuur (ponsbandstelsystemmachines, automatische leesapparatuur e.d.), speciale computercomponenten (geheugens, magneetband) of kleinere administratiemachines die en zelfstandig en als voorbereidingsmachine voor de computer worden gebruikt.

3. Op het overzicht zijn ook vermeld fabrieken, die belangrijke mechanische hulpmiddelen zoals microfilm-, kopieerapparaten e.d. fabriceren. Deze apparaten hebben ook hun betekenis voor de administratieve automatisering. De postchèque- en girodienst bijv. is bij de invoering van computers overgegaan tot weglating van het middenstuk van het vroegere overschrijvingsformulier en heeft daarvoor het microfilm van het bijstrookje (ponskaart) in de plaats gesteld. Daarnaast zijn deze apparaten van belang omdat zij in de toekomst deel zullen uitmaken van computers voor „information retrieval”-doeleinden en van afdrukmachines. Men ziet dan ook vaak computerfabrikanten naar eigen fabricage van deze apparatuur streven, vaak via aankoop van andere bedrijven.

4. Niet alle computerfabrikanten zijn op de „Fortune”-overzichten vermeld, omdat zij niet tot de grote ondernemingen — naar de maatstaven van „Fortune” — behoren. In verband daarmee is door mij een aantal andere relatief bekende fabrikanten van computers e.d. afzonderlijk op het overzicht vermeld. Enige daarvan komen tevens in bespreking.

5. Sommige ondernemingen komen aanvankelijk wel, in later jaren niet meer voor vanwege hun opname in andere concerns. Tussen verschillende zelfstandige ondernemingen bestaan samenwerkingsovereenkomsten. Beide verschijnselen waarvan de bijzonderheden, voor zover bekend, vermeld zijn in de kolom „nadere gegevens” geven een beeld van de concentratietendenties in de onderhavige industrietak.

6. De producenten van telecommunicatie-apparatuur (telefoon, telegraaf) zijn in beginsel — aangezien deze apparatuur nog niet tot de elektronische apparatuur wordt gerekend — niet op het overzicht vermeld. Wel komen er tal van telecommunicatie-industrieën op het overzicht voor, maar dit vanwege het feit dat zij computers of aanverwante machines maken.

7. De bedragen zijn door mij afgerond. Voor sommige gegevens ben ik dank verschuldigd aan de heer J. M. van Oorschot, directeur van de Rijks Kantoor-machine Centrale.

8. De namen van de fabrikanten, die nader zullen worden besproken, zijn cursief gedrukt.

^s-Gravenhage.

H. REINOUD.

OVERZICHT I.

Firma	Hoofdkantoor	Rangord			
		'56	'57	'58	'59
Ford Motor <i>General Electric</i>	Dearborn New York	3 5	3 5	3 4	
Western Electric *) <i>Westinghouse Electric</i> <i>I.B.M.</i>	New York Pittsburgh New York	9 17 48	11 14 37	10 13 28	
North American Aviation <i>R.C.A.</i>	El Segundo, Calif. New York	37 25	25 29	41 29	
Union Carbide <i>General Telephone & Electronics</i> <i>General Dynamics</i> <i>I.T.T.</i>	New York New York New York New York	21 — 28 73	23 — 20 58	23 — 20 49	
<i>Sperry Rand</i>	New York	41	42	44	
Eastman Kodak <i>Martin Marietta</i>	Rochester, N.Y. New York	44 —	46 —	45 —	
Bendix Singer Minnesota Mining Mfg <i>Honeywell</i> <i>Nat. Cash Register</i> Litton Industries Raytheon Thompson Ramo Wooldridge Burroughs Texas Instruments Collins Radio General Precision Addressograph Multigraph General Aniline & Film Xerox Magnavox Bell & Howell Ex-Cell-O Olivetti Underwood Smith Corona March. Royal Mc Bee Amplex Pitney Bowes Philco Friden	Detroit New York St. Paul, Minn. Minneapolis Dayton, Ohio Beverly Hills, Calif. Lexington, Mass. Cleveland Detroit Dallas, Texas Dallas, Texas Tarrytown, N.Y. Cleveland New York Rochester, N.Y. Fort Wayne, Ind. Chicago Detroit New York New York New York Redwood City, Calif. Stamford, Conn. Philadelphia San Leandro	65 101 116 137 109 — 223 127 147 — 285 254 379 279 — 438 — 259 385 — — — — — 105	51 114 106 129 102 — 167 109 151 487 301 230 352 285 — 397 — 248 411 — — — — — 116	58 117 8 129 100 32 111 124 142 366 324 241 302 269 — 40 — 295 445 381 359 — — — 123	

- a) Cijfer van 1958.
b) " " 1959.
c) " " 1960.
d) " " 1961.

*) Western Electric is een dochtermaatschappij van de A.T.T. De A.T.T., feitelijk 's werelds grootste onderneming, is in „Fortune” opgenomen in het overzicht utility-bedrijven zonder productie-afdeling.

OVERZICHT II.

Firma	Hoofdkantoor	Rangord			
		'56	'57	'58	'59
<i>Philips</i> <i>Siemens</i> Hitachi Tokyo Shibaura El.	Nederland Duitsland Japan Japan	11 12 82 —	8 10 — —	6 7 46 87 a)	
A.E.G.-Telefunken Matsushita El. Ind. Mitsubishi El. Associated El. Ind. Brown Boveri <i>English Electric</i>	Duitsland Japan Japan Engeland Zwitserland Engeland	61 — — 31 — 34	30 — — 41 56 38	32 — — 25 42 36	
<i>Olivetti</i> Thomson Houston Ericsson Telephone Fuji Electric <i>Electric & Musical Ind. (E.M.I.)</i> Compagnie de Télégraphie Sans Fil (C.S.F.)	Italië Frankrijk Zweden Japan Engeland Frankrijk	— — — — — —	— — — — — —	— — — — — —	
Nippon Electric	Japan	—	—	—	

- a) In de jaren 1956 t/m 1961 werden slechts 100 ondernemingen genoemd.
b) Cijfers van 1958.
c) Cijfers van 1960.

ikanten van computers, perifere apparatuur, onderdelen e.d.

uit het „Fortune”-overzicht van grootste ondernemingen in de Verenigde Staten

Otte	Omzet van het gehele bedrijf in \$ mln.			Activa van het gehele bedrijf in \$ mln.		Netto-winst in \$ 1.000		Employés		Nadere gegevens	
	'61	'62	'63	1956	1963	1956	1963	1956	1963		
3	3	3	4.647	8.743	3.071	5.949	237.000	489.000	178.000	317.000	Incl. Philco sedert 1962; eind 1963 telde Philco 24.000 employés. Deelneming in Bull en Olivetti; samenwerking met Tokyo Shibaura El. en Associated Electrical Ind.; het aantal employés, dat in de computersector werkt is niet precies bekend; het zijn er zeker vele duizenden.
4	4	4	4.090	4.919	2.221	3.015	214.000	271.000	280.000	263.000	
9	9	10	2.373	2.833	1.224	1.981	81.000	140.000	130.000	147.000	Deelneming van A.T.T. (99 pCt.). Samenwerking met Sperry Rand.
17	17	16	1.525	2.127	1.264	1.543	3.000	48.000	125.000	115.000	
22	18	18	734	2.060	789	2.374	69.000	290.000	45.000	87.000	Alleen in de Verenigde Staten. In totaal zijn bij I.B.M. meer dan 130.000 employés werkzaam. Waarom voor I.B.M. slechts het aantal employés van de Amerikaanse maatschappij wordt genomen, is niet duidelijk. Bij de I.T.T. bijv. vermeldt het blad de tewerkstelling in de gehele wereld.
29	26	21	914	1.867	391	672	29.000	41.000	66.000	104.000	Incl. Autonetics; samenwerking met Elliott Automation. Samenwerking met Siemens, Bull, I.C.T., English Electric en Hitachi.
26	25	24	1.121	1.779	723	1.129	40.000	66.000	79.000	89.000	
24	27	27	1.325	1.668	1.460	1.832	146.000	160.000	63.000	58.000	Incl. Data Systems Inc. sedert 1964. Incl. Sylvania Electric Products sedert 1959.
30	30	29	1.081 b)	1.443	1.821 b)	2.747	72.000 b)	105.000	86.000 b)	97.000	
13	19	30	1.048	1.415	435	626	32.000	83.000	84.000	86.000	Incl. Stromberg-Carlson Co. sedert 1955.
47	41	31	545	1.414	761	1.469	28.000	52.000	116.000	173.000	Incl. Standard Electric-bedrijven; deelneming in Nippon Electric Co.; van het aantal employés van I.T.T. werken er ca. 40.000 in Noord- en Centraal Amerika.
35	37	35	816	1.227	657	901	47.000	14.000	87.000	98.000	Fusie van Sperry Corp. met Remington Rand in 1955; samenwerking met Oki Electric, Westinghouse Electric en I.C.T.
42	45	47	762	1.107	736	1.171	94.000	144.000	51.000	49.000	Deelneming in Bunker-Ramo Corp. (90 pCt.) en Teleregister Corp.
32	33	53	1.213 d)	967	605 d)	575	45.000 d)	35.000	56.000 d)	47.000	
59	60	63	581	813	322	436	24.000	22.000	47.000	47.000	Computerafdeling overgegaan naar Control Data Corp. in 1963. Incl. Friden sedert 1963; bij Friden werken ruim 10.000 employés.
77	78	66	364	790	445	769	19.000	42.000	49.000	91.000	
71	69	69	331	762	255	653	39.000	91.000	19.000	38.000	Samenwerking met Nippon Electric Co. en SAAB-Zweden. Samenwerking met Pitney Bowes en Elliott-Automation.
107	80	80	288	648	214	468	22.000	35.000	30.000	49.000	
93	93	94	341	593	258	463	18.000	20.000	44.000	61.000	Incl. Monroe sedert 1957 en Royal McBee sedert 1964. Incl. computerafdeling van Packard Bell Electronics sedert 1964. Deelneming in Bunker-Ramo Corp. (10 pCt.).
192	132	102	83 a)	553	58 a)	355	4.000 a)	23.000	9.000 a)	43.000	
84	85	115	175	489	99	235	1.000	100	21.000	33.000	
123	114	119	307	483	205	262	13.000	15.000	22.000	29.000	
125	124	145	272	387	233	390	14.000	9.000	31.000	35.000	
205	215	204	67	276	154	154	4.000	12.000	5.000	22.000	
224	245	224	125	250	59	188	3.000	4.000	8.000	17.000	
204	235	254	153	218	119	170	2.000	3.000	14.000	14.000	
277	277	287	87	184	60	133	7.000	13.000	9.000	15.000	
276	273	293	134	178	163	202	5.000	8.000	8.000	7.000	
—	423	294	—	176	—	214	—	23.000	—	8.000	Deelneming van overheid (97 pCt.).
308	250	297	71	174	42	94	3.000	11.000	4.000	9.000	
367	323	320	114 c)	159	89 c)	113	5.000 c)	4.000	8.000 c)	9.000	Incl. Bryant Computer Products. Deelneming van Olivetti.
304	295	321	150	159	107	147	14.000	10.000	9.000	9.000	
414	397	399	85	118	59	81	(8.000)	(6.000)	13.000	8.000	Fusie van Smith-Corona met Marchant Calculators in 1958. Overgegaan naar Litton Ind. in 1964.
416	427	401	87 a)	117	77 a)	88	2.000 a)	2.000	10.000 a)	12.000	
381	417	428	96	109	63	65	6.000	1.000	10.000	5.000	Samenwerking met National Cash Register Co. Overgegaan naar Ford Motor Co. in 1961. Overgegaan naar Singer in 1963.
—	498	472	8	93	—	69	—	5.000	—	6.000	
500	497	486	76 d)	90	74 d)	88	7.000 d)	7.000	7.000 d)	8.000	
126	—	—	—	—	—	—	—	—	21.000	24.000	
430	425	—	—	—	—	—	—	—	6.500	10.000	

Niet in het „Fortune”-overzicht vermeld:
 Control Data Corp. — incl. computerafdeling Bendix.
 Packard Bell Electronics — computerafdeling overgegaan naar Raytheon in 1964.
 Advanced Scientific Instr.
 Computer Control Corp.

Digital Equipment Corp.
 Scientific Data Systems Inc.
 Bunker-Ramo Corp. — deelneming van Martin Marietta en Thompson Ramo Wooldridge; deelneming in Compagnie Européenne d'Automatisme Electronique (C.A.E.); samenwerking met Mitsubishi El.

het „Fortune”-overzicht van grootste ondernemingen buiten de Verenigde Staten

Otte	Omzet van het gehele bedrijf in \$ mln.			Activa van het gehele bedrijf in \$ mln.		Netto-winst in \$ 1.000		Employés		Nadere gegevens	
	'61	'62	'63	1956	1963	1956	1963	1956	1963		
6	8	7	707	1.719	849	2.189	42.000	101.000	152.000	234.000	Samenwerking met Matsushita El. Ind. Samenwerking met R.C.A.
8	9	9	619	1.462	614	1.312	7.000	38.000	166.000	240.000	
11	16	15	193	1.027	188	1.512	5.000	38.000	29.000	124.000	Samenwerking met R.C.A. Samenwerking met General Electric sedert 1964, voorheen met Sperry Rand.
29	27	29	238 b)	850	274 b)	1.281	20.000 b)	28.000	40.000 b)	108.000	
27	28	30	261	847	258	655	3.000	18.000	51.000	125.000	Incl. Telefunken. Samenwerking met Philips.
56	37	37	367 c)	727	337 c)	730	21.000 c)	50.000	40.000 c)	65.000	
63	51	52	353 c)	596	395 c)	727	12.000 c)	14.000	44.000 c)	62.000	Samenwerking met Bull en Bunker-Ramo Corp. Samenwerking met General Electric.
37	38	53	372	595	426	666	12.000	12.000	89.000	95.000	
44	40	55	350	586	108	566	2.000	7.000	14.000	76.000	Incl. Zuse KG sedert 1964. Incl. L.E.O. van Lyons en Marconi Co.; samenwerking met R.C.A.
43	44	56	364	585	312	499	9.000	12.000	72.000	74.000	
—	139a)	88	—	423	—	362	—	7.000	—	55.000	Deelneming van General Electric.
—	143a)	127	—	302	—	390	—	3.000	—	27.000	
—	127a)	135	—	286	—	403	—	10.000	—	41.000	
—	121a)	139	—	279	—	439	—	6.000	—	46.000	
—	152a)	158	—	236	—	204	—	7.000	—	29.000	
—	170a)	173	—	209	—	168	—	3.000	—	27.000	
—	172a)	177	—	206	—	291	—	7.000	—	30.000	Computerafdeling overgegaan naar I.C.T. Deelneming in Compagnie Européenne d'Automatisme Electronique. Deelneming van I.T.T.; samenwerking met Honeywell.

Niet in het overzicht van „Fortune” vermeld:
 Bull — Frankrijk — deelneming van General Electric; deelneming in Société d'Electronique et d'Automatisme; samenwerking met R.C.A. en Mitsubishi El.
 Compagnie Européenne d'Automatisme Electronique (C.A.E.) — Frankrijk — deelneming van Compagnie de Télégraphie Sans Fil (C.S.F.) en Bunker-Ramo Corp.
 Société d'Electronique et d'Automatisme (S.E.A.) — Frankrijk — deelneming van Bull.
 Electrologica — Nederland.
 Zuse — Duitsland — overgegaan naar Brown Boveri in 1964.
 Elliott-Automation — Engeland — samenwerking met National Cash Register Co. en North American Aviation.
 I.C.T. — Engeland — incl. computerafdeling van E.M.I. en Ferranti; samenwerking met R.C.A. en Sperry Rand.
 Ferranti — Engeland — computerafdeling overgegaan naar I.C.T. in 1963.
 SAAB — Zweden — samenwerking met Honeywell.
 Oki Electric — Japan — samenwerking met Sperry Rand.

(vervolg van blz. 301)

1964 uitgevoerd. Hierbij is getracht de volumemutaties in het bierverbruik te verklaren uit de ontwikkeling van verschillende grootheden, die van belang zijn voor het volume van het bierverbruik ¹⁾. In de eerste plaats is gebleken dat het verloop van het bierverbruik samenhangt met dat van de totale consumptie c.q. de beschikbare koopkracht. De uitgavenelasticiteit bedraagt 1,15. Daarnaast is er van het begin der in aanmerking genomen periode (1951) sprake van een trendmatige stijging met 4 pCt. per jaar, of wel met bijna 3 pCt. per hoofd.

De Nederlandse brouwerijen zijn reeds in 1949 begonnen met een reclamecampagne. Gebleken is nu dat het bierverbruik van 1953 tot en met 1957 een extra trendmatige stijging heeft vertoond ter grootte van ruim 4 pCt. per jaar. Het ligt voor de hand een verband te leggen tussen deze aanvullende trend en de reclamecampagne. De genoemde jaren in aanmerking nemende zou er bij de uitwerking van deze reclame sprake zijn geweest van een zekere aanlooptijd, terwijl het einde van de extra toeneming mogelijk zou kunnen samenhangen met de bestedingsbeperking van 1957.

Hiernaast hebben de luimen van de weersomstandigheden voor een achterblijven of voor een extra stimulans gezorgd. Met name betreft dit de gemiddelde overdagtemperatuur in de maanden juni-augustus. In bijgaande tabel wordt voor een beperkte periode een overzicht gegeven van de mate waarin de verschillende oorzaken hebben bijgedragen tot de jaarlijkse mutatie in het bierverbruik. Een totalisering van de invloed der afzonderlijke factoren geeft een redelijke benadering van de werkelijke mutatie van het bierverbruik. Voor de betrekkelijk geringe ver-

¹⁾ De berekende relatie is als volgt:

$$c_B = 1,147 c + 1,675 \frac{\tilde{c}_1 B - 1}{\tilde{c}_B - 1} \times T + 4,082 D + 4,024 R^2 = 0,966$$

(12,5 pCt.) (7,4 pCt.) (17,6 pCt.) NR = 2,69

waarin:

c_B = procentuele verandering in het totale jaarverbruik van bier.

c = idem van het volume der totale consumptie.

$\frac{\tilde{c}_1 B - 1}{\tilde{c}_B - 1}$ = de omzet van bier in juni-augustus van voorgaand jaar in verhouding tot de betrokken jaaromzet.

T = procentuele mutatie van de gemiddelde overdagtemperatuur juni-augustus t.o.v. idem voorgaand jaar.

D = 1952 = 0, 1953 t/m 1957 = 1, 1958-1964 = 0.

Tussen haakjes standaardfouten.

schillen tussen de berekende en de gerealiseerde toeneming van het bierverbruik is in een aantal gevallen een verklaring te geven. Zo is dit voor 1963 bijv. waarschijnlijk toe te schrijven aan de verbruiksbeperkende invloed van de koude winter.

Toerekening van de procentuele stijging van het bierverbruik aan de verbruiksbeperkende factoren

	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965a)
De invloed van:								
1. mutatie koopkracht (volume totale consumptie)	0,3	5,3	7,3	6,7	5,6	8,1	6,9	5,7
2. mutatie overdagtemperatuur (juni-augustus)	-1,7	5,1	-6,2	0,0	-3,7	3,9	1,7	2,8
3. trendfactor + bevolkingsgroei	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
4. mutatie van jaarverbruik								
a. berekend (som van bovenstaande)	2,6	14,4	5,1	10,7	5,9	16,0	12,6	12,5
b. gerealiseerd	1,9	15,6	5,1	12,2	6,4	13,9	13,7	—

a) Prognose bierverbruik bij normale overdagtemperatuur juni-augustus.

Het voorgaande is geschiedenis. Nu de toekomst. Wanneer de welvaart blijft toenemen is uit dien hoofde ook een voortgaande stijging van het bierverbruik aannemelijk. Daarbij is er geen reden om te veronderstellen, dat de geconstateerde trendmatige toeneming ineens zal zijn verdwenen c.q. aanmerkelijk verminderd.

Voor zover het volume van het bierverbruik beïnvloed wordt door de weersomstandigheden, is geen exacte prognose mogelijk. Hierbij moet nu eenmaal worden uitgegaan van een normaal weertype, waarvoor in dit geval de gemiddelde overdagtemperatuur in de maanden juni-augustus van de periode 1931-1960 is ingevoerd. Zoals uit de tabel blijkt draagt deze factor ook in 1965 bij tot de te verwachten verbruiksstijging. Tezamen met de invloed van de toeneming der beschikbare koopkracht en van de trend, wordt voor 1965 bij normale weersomstandigheden een stijging van het bierverbruik met 12,5 pCt. berekend. Voorwaar een gunstig vooruitzicht voor het bierverbruik in Nederland!

's-Gravenhage.

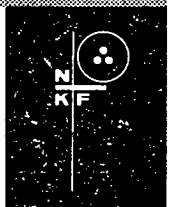
J. AMELUNG.

Adverteer meer in „E.-S.B.”

(I. M.)

Kabels met papier- en met plasticisolatie voor hoogspanning, laagspanning en telecommunicatie. Kabelgarnituren, koperdraad en koperkabel, staaldraad en bandstaal

N.V. NEDERLANDSCHE KABELFABRIEKEN • DELFT

CENTRAAL ECONOMISCH
PLAN 1965

(vervolg van blz. 295)

Voor het *investeringsvolume door bedrijven in vaste activa* is eenzelfde mutatie geraamd. De ondervdeling vertoont grote overeenkomst met die in 1964: vooral de investeringen in overheids-bedrijven en in woningen nemen toe (resp. 12 en 9 pCt.). Hiertegenover vertonen de investeringen in particuliere bedrijven slechts een geringe stijging (2 pCt.), waarbij de investeringen van deze bedrijven in outillage naar verwachting ongeveer stabiel blijven. De laatstgenoemde verwachtingen zijn in eerste instantie gebaseerd op het in het verleden geconstateerde verband tussen investeringen enerzijds en (vertraagd) winstinkomen, monetaire ontwikkeling en arbeidsmarktsituatie anderzijds. (De *monetaire* ontwikkeling zal in 1965 vooral van invloed zijn op de investeringen. Er is een liquiditeitsniveau bereikt, waarbij een eventuele verdere verkrapping vermoedelijk versterkt zal doorwerken, zij het dat deze doorwerking zich eerst tegen het einde van 1965 zal doen gevoelen¹⁾). Daarnaast vinden zij steun in het feit dat blijkens door het C.B.S. gehouden enquêtes de door de industrie (excl. openbaar nut) bestelde vaste activa de laatste twee jaren achterblijven bij de afleveringen, een situatie die uiteraard niet lang kan voortduren.

De waarde van de *materiële overheidsconsumptie* zal naar schatting 7 pCt. hoger komen te liggen dan in 1964 en die van de overheidsinvesteringen ruim 10 pCt. Naar volume zijn de stijgingspercentages resp. 4 en 5 pCt.

Mede in aanmerking genomen de voorraadvorming, die in 1965 naar verwachting een belangrijke daling zal vertonen ten opzichte van het jaargemiddelde over 1964, zal het bedrijfsleven een *reële binnenlandse vraagstijging* van ca. 3,5 pCt. ontmoeten, waartegenover de *beschikbare produktiecapaciteit* in de bedrijvensector — zoals reeds vermeld — met naar schatting 5 pCt. toeneemt.

De *buitenlandse vraag* zal, naar het zich laat aanzien, in 1965 wederom hoger liggen dan in 1964, zij het dat het stijgingstempo afneemt (7 tegenover 10 pCt). In West-Europa zullen de impulsen daarbij voornamelijk uitgaan van West-Duitsland, waartegenover de expansie in de overige Europese landen vermoedelijk gering zal zijn. In de Verenigde Staten zet de economische groei zich voort, terwijl ook de invoer van de grondstoffenlanden naar verwachting een verdere stijging zal vertonen.

Ofschoon de loonstijging in een aantal landen geringer is dan voorheen, leidt de eveneens verminderde expansie der produktie soms tot een versnelde stijging der loonkosten per eenheid produkt. Daardoor blijft het *concurrerend uitvoerprijspeil* waarschijnlijk aanzienlijk stijgen (ca. 2 pCt.). Hiertegenover neemt het stijgingstempo van de *Nederlandse invoerprijs* af tot 1 pCt., omdat aan de verhoging van de grondstoffenprijzen een einde is gekomen.

Er is geen reden om een vermindering van de recente conjuncturele expansie van de *uitvoer* te vrezen. Wel dient echter rekening te worden gehouden met incidentele factoren, die in 1965 in omgekeerde richting werken als in 1964. De stijging van het goederenuitvoervolume zal daardoor naar schatting beperkt blijven tot 8 pCt., tegenover 12,5 pCt. in 1964. Daarbij zal de stijging van het uitvoerprijspeil vermoedelijk ca. 1,5 pCt. bedragen. Het minder grote beslag dat de binnenlandse bestedingen op de beschik-

bare produktiecapaciteit leggen, zal er voorts toe kunnen leiden dat de volumestijging van de invoer beperkt blijft tot 5 pCt. De stijging van het invoerprijspeil wordt op 1 pCt. geschat. Uit de geraamde ontwikkelingen van in- en uitvoer resulteert een vermindering van het *betalingsbalanstekort* op lopende rekening van f. 650 tot f. 100 mln.

De *produktie van bedrijven* kan dan met 4,5 pCt. toenemen. Voor de industrie en de bouw is de toename van de produktie op 6 pCt. geraamd. De geschatte stijging van het bruto nationaal produkt bedraagt bijna 4 pCt.

De geraamde produktiestijging in de bedrijvensector impliceert, dat de beschikbare capaciteit niet meer geheel en al wordt benut. Dit zou kunnen leiden tot een begin van ontspanning op de arbeidsmarkt, waarbij het jaargemiddelde van de *arbeidsreserve* op 35 à 40.000 man zou kunnen komen.

Vanzelfsprekend — aldus besluit het C.P.B. de beschouwingen over 1965 — zijn de schattingen inderdaad op een aantal punten onzeker. Zo kan er — bijvoorbeeld ten gevolge van een extra accres in de loop van het jaar — een *loonstijging* optreden die groter is dan de in eerste instantie geraamde. Zowel het consumptievolume als het consumptieprijspeil vertonen dan verdere stijging, terwijl anderzijds de investeringen worden aangetast en het betalingsbalanssaldo achteruit gaat.

Een ander voorbeeld van een mogelijke afwijkende ontwikkeling is een tegenvallende *goederenuitvoer*, hetzij als gevolg van een slechtere concurrentiepositie dan in eerste instantie is verondersteld, hetzij als gevolg van een minder gunstige ontwikkeling van de buitenlandse conjunctuur. Een dergelijke gang van zaken zal in de geldende situatie van sterke binnenlandse overspanning niet alleen leiden tot een vermindering van de uitvoer, maar ook tot geringere binnenlandse bestedingen. Daardoor zal het betalingsbalanssaldo uiteindelijk niet worden aangetast, maar zullen wel de potentieel aanwezige tendenties tot ontspanning in de Nederlandse economie worden versterkt¹⁾.

Als derde voorbeeld van een afwijking die de uiteindelijke resultaten in belangrijke mate kan beïnvloeden, geldt de schatting van het beschikbare *produktiepotentieel*. Ten aanzien hiervan is in de centrale prognose o.m. ver-

¹⁾ Een zodanig versterkt effect wijst o.i. — gezien ook andere elementen van de prognose, zoals de marge tussen capaciteits- en productieaccres — eerder op de wenselijkheid van een verzachting dan van een verscherping van het restrictieve monetaire beleid. Hierbij denke men tevens aan het deflatoire effect van het Amerikaanse en Britse streven naar herstel van het betalingsbalansevenwicht „at a time when the world economic prospect already looks somewhat deflationary and when the gold and foreign exchange markets are already uneasy” (The Economist van 13 maart jl.). De President-Directeur van het I.M.F., P.-P. Schweitzer, uitte zich onlangs eveneens weinig optimistisch over de ontwikkeling van de wereldeconomie.

ondersteld, dat een versterkte stijging van de arbeidsproductiviteit optreedt, die de behoefte aan mankracht vermindert. Blijkt deze tendentie veel sterker te zijn dan eerder is aangenomen, dan zal het herstel van het interne zowel als het externe evenwicht hier ten zeerste door worden bevorderd. (Als vierde voorbeeld zou men o.i. een nieuw regeringsprogramma kunnen noemen).

Beziez men ten slotte — aldus het C.P.B. —, mede in het licht van deze onzekerheden, de economisch-politieke resultaten van het jaar 1965, dan kan voorop worden gesteld, dat een aantal belangrijke maatregelen uit het regeringsprogramma — optrekking A.O.W.- en A.W.W.-uitkeringen, belastingverlaging, bevordering woningbouw — geheel of ten dele zullen worden gerealiseerd. Daarnaast kan worden gesteld dat aan de doeleinden van economische groei en rechtvaardige inkomensverdeling — door de brede spreiding van het inkomensaccres — in redelijke mate wordt voldaan. Ten aanzien van de andere algemene doelstellingen — in- en extern evenwicht en prijsstabiliteit — heeft zich in 1964 een minder gunstige ontwikkeling voorgedaan, die in 1965 ten dele wordt hersteld. Niettemin blijft de prijsstijging absoluut gezien nog groot, terwijl de verbetering van het betalingsbalanssaldo berust op een daling in de voorraadvorming tot een relatief te laag niveau. Daarenboven zullen de interne spanningen, zoals die tot uitdrukking komen in de schaarste op de arbeidsmarkt, waarschijnlijk nog slechts in geringe mate afnemen. Zou bovendien een verdergaande loonstijging optreden, dan zouden de uitkomsten t.a.v. de prijzen en de betalingsbalans nog verslechteren. Het omgekeerde zal zich echter kunnen voordoen, indien een extra stijging van de arbeidsproductiviteit wordt bereikt.

De economische ontwikkeling in 1964.

In 1964 is de ontwikkeling van de *productie* van goederen en diensten door een aantal factoren sterk begunstigd. Bedroeg in het verleden de gemiddelde jaarlijkse productiestijging in bedrijven ca. 5 pCt., in 1964 kon een stijging worden bereikt van 8 pCt. Voor het grootste deel is deze afwijking te danken aan zuiver incidentele invloeden, zoals ongunstig weer in het basisjaar 1963 en gunstig weer in 1964 zelf. Daarnaast is vooral van belang geweest, dat het voor productieuitbreiding beschikbaar komende arbeidspotentieel in 1964 groter was dan in eerdere jaren. Dit potentieel werd geheel geabsorbeerd, zodat een ontspanning op de arbeidsmarkt uitbleef.

De weersinvloeden speelden uiteraard vooral een rol in de landbouw en de bouwnijverheid, waar de productiestijging resp. ca. 11,5 en 17 pCt. bedroeg. Voor de (grotere) sectoren industrie en diensten kan de groei van de productie op 7 pCt. worden geraamd.

De vergroting van de productie was mogelijk, doordat niet alleen het aanbod, maar ook de vraag een grote stijging vertoonde. De buitenlandse vraag nam toe met ca. 10 pCt. In de loop van het jaar nam de economische groei in een aantal landen echter duidelijk af.

De belangrijkste binnenlandse bestedingscategorie, de *particuliere consumptie*, steeg naar waarde met 13 pCt. Dit was vrijwel geheel een gevolg van de stijging van de lonen. De loonsom per werknemer ging in de bedrijvensector met 17 pCt. omhoog, terwijl de totale loonsom mede door de uitbreiding van de werkgelegenheid met ca. 20 pCt. toenam. Naar volume gemeten bedroeg de stijging van de particuliere consumptie ca. 6 pCt. De prijs van de consumptie ging met 6,5 pCt. omhoog, waarvan ca. 1 pCt. veroorzaakt is door de gestegen invoerprijzen en 1,5 pCt.

een gevolg was van overheids- en E.E.G.-maatregelen. Van de overblijvende ruim 4 pCt. kwam een belangrijk deel voort uit de toegestane doorberekening van de eerste 5 pCt. loonsverhoging. De stijging van de prijsindex van het levensonderhoud was met ruim 5,5 pCt. iets minder dan die van het prijspeil van de particuliere consumptie.

De *particuliere investeringen* (excl. woningen en auto's) stegen in volume met 5 pCt. Onder invloed van het weer namen de particuliere investeringen in bedrijfsgebouwen met 20 pCt. toe, terwijl die in outillage met 4 pCt. stegen en die in transportmiddelen (vooral schepen) belangrijk daalden. De investeringen van overheidsbedrijven gingen met ca. 35 pCt. omhoog. Niet alleen kwam nl. de aanleg van het aardgasleidingnet op gang, maar ook bleven de investeringen in elektriciteitsbedrijven sterk stijgen. In totaal (inclusief woningen en auto's) namen de investeringen van bedrijven in vaste activa naar volume toe met 15 pCt.

De volumestijging in de *overheidsinvesteringen* beliep eveneens 15 pCt. Doordat de materiële overheidsconsumptie naar volume niet steeg, kwam de volumestijging van de totale materiële overheidsuitgaven uit op 7 pCt.

De *voorraadvorming* lag vooral in de eerste helft van het jaar op een hoog niveau. Voor het jaar als geheel was de voorraadmutatie dubbel zo groot als in 1963.

De *totale nationale bestedingen* namen toe met 17 pCt. in waarde en 9 pCt. in volume. Hiertegenover stond een volumetoeneming van de nationale middelen (bruto nationaal produkt) met 7,5 pCt. Het verschil werd op de betalingsbalans afgewenteld. Daarnaast werden zowel het betalingsbalanssaldo als het *nationaal inkomen* beïnvloed door het feit, dat de ruilvoert iets verslechterde. Het nominale nationaal inkomen nam toe met ruim 15 pCt. De stijging van de loonsom was aanzienlijk groter, zodat de toeneming van de niet-looninkomens beperkt bleef tot ca. 8 pCt. Het zgn. werknemersaandeel in het nationaal inkomen liep daarbij op tot het historisch gezien bijzonder hoge peil van 74,5 pCt.

Het tekort op de lopende rekening van de *betalingsbalans* beliep f. 650 mln. Dit tekort kwam tot stand bij een sterke stijging van zowel in- als uitvoer. Anders dan in 1956 — en ook dan oorspronkelijk was verwacht — leidde de binnenlandse overbesteding dus niet tot een sterke aantasting van de uitvoer, maar tot een extra toeneming van de invoer. Het ten opzichte van het voorafgaande jaar gunstige weer leidde voorts tot een extra toeneming van de uitvoer van onbewerkte landbouwproducten, terwijl de export van militaire vliegtuigen en onderdelen daarvan incidenteel hoog lag. De toeneming van het goederen-uitvoervolume bedroeg mede hierdoor 12,5 pCt. Daarbij steeg het uitvoerprijspeil met gemiddeld 2,5 pCt., ondanks het feit dat de uitvoerprijzen van onbewerkte landbouwproducten als reactie op het hoge peil in 1963 daalden.

De goedereninvoer steeg met 15 pCt. in volume en met 3 pCt. in prijs. De invoertoeneming van grondstoffen en halffabrikaten ad 13 pCt. was, als gevolg van de fluctuaties in de voorraadvorming, sterk geconcentreerd in de eerste helft van het jaar. Hierdoor kwam het tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans — na correctie voor seizoeninvloeden — vrijwel geheel in deze periode tot stand; in de tweede helft van het jaar werd vrijwel een evenwicht bereikt. De voorraadvorming uit invoer was toen echter aanzienlijk geringer.

Tegenover het tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans stond een aanzienlijke kapitaalimport, zodat de reserves aan internationale betaalmiddelen nog een zekere stijging konden vertonen.

Doordat het nominale nationaal inkomen aanzienlijk sneller steeg dan de liquiditeitenmassa verkrapte de *liquiditeitspositie* aanmerkelijk. De rentevoet vertoonde in de eerste 7 maanden van het jaar een stijging. De ten dele hiermede samenhangende kapitaal invoer voorkwam een verdere monetaire verkrapting, en daarmee ook een verdere rentestijging. Niettemin zal — zoals reeds werd opgemerkt — de gedaalde liquiditeit waarschijnlijk van invloed zijn op de reële disposities in 1965.

GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

Gedurende de periode van 15 tot en met 22 maart veranderde de situatie op de geldmarkt slechts weinig. Het saldo der banken bleef op vrijwel hetzelfde peil, hetgeen gezien de verlaging van het verplichte deposito met ingang

van 15 maart tot f. 67 mln. ruim mag worden genoemd. Op 17 maart daalde de daggeldrente dan ook tot 2 pCt.

Langzaam doch geleidelijk daalt sedert 22 februari de goud- en deviezenvoorraad van de Centrale Bank. Deze is de laatste tijd actief op de valutamarkt met het doel zodanige voorwaarden te scheppen, dat de banken hun buitenlandse uitzettingen niet alleen handhaven, doch zo mogelijk nog vergroten. De vermindering van de goud- en deviezenvoorraad duidt erop, dat De Nederlandsche Bank in dit streven slaagt. In totaal heeft na 22 februari de daling f. 152 mln. bedragen. In de laatste weken is het doel van De Nederlandsche Bank in het bijzonder de banken tot verlenging van eerder afgesloten dollartermijntransacties te brengen op grond waarvan de hiertegenover staande buitenlandse uitzettingen zullen worden gehandhaafd.

In de afgelopen week begon, vooral tegen het weekeinde, de situatie op de geldmarkt te veranderen. De oorzaak was voor een belangrijk deel gelegen in de ultimo-uitzetting van de bankbiljettencirculatie. Deze verkrapting nood-

AUTOMATISERING IS EEN EIS DES TIJDS

Elektronika is de techniek, welke op dit terrein ongekende mogelijkheden biedt. De Handelscompagnie heeft ruime ervaring in het oplossen van automatiseringsproblemen. Welk probleem of welke wens U ook heeft, de afdeling Elektronika zal U gaarne van advies dienen.

handelscompagnie n.v.

Waalhaven O.Z.1-Rotterdam 22-telefoon (010) 17 67 60

zaakte de commissie tot vaststelling van het tarief van daggeldleningen, de callgeldrente op drie opeenvolgende dagen telkens met $\frac{1}{2}$ pCt. te verhogen, waardoor deze van 2 pCt. op $3\frac{1}{2}$ pCt. kwam.

Kapitaalmarkt.

De uitstaande netto vaste schuld (incl. rijksvoorschotten) van de lagere overheid is in 1964 met ruim f. 2,2 mln. gestegen. De netto vlottende schuld nam met f. 365 mln. toe, zodat provincies en gemeenten tezamen hun investeringen niet helemaal op de monetair juiste wijze hebben weten te financieren. In 1963 had zich ook reeds een stijging van

de kortlopende schuld voltrokken, nl. met f. 361 mln. Of de gemeenten in 1964 binnen de norm van de toelaatbare grootte der vlottende schuld zijn gebleven kan nog niet worden vastgesteld.

Januari was voor de aandelenemissies een slechte maand. Geen enkel beroep in aandelenvorm werd op de markt gedaan. Bij de obligaties lag het beter. In totaal werd namelijk f. 270 mln. geplaatst, waarvan in de private sector de industrie f. 213 mln. aantrok. De stemming op de beurs te Amsterdam is de laatste tijd weinig geanimeerd. Ofschoon het over het algemeen gunstige bedrijfsnieuws een stimulerende invloed moet hebben gehad, blijven de

Door pensionering van de huidige functionaris ontstaat binnenkort bij Schut - Eerbeek, papierfabriek en fabrieken voor papier- en kartonverwerking, een vacature voor de functie van

controller

Deze is rechtstreeks onder de directie belast met de administratieve en de financiële leiding.

Door de expansie van het bedrijf wordt met name aandacht besteed aan de administratieve organisatie; in het bijzonder de budgettering, de analyse van de bedrijfsresultaten en de informatie voor de leiding. Toepassing van elektronische informatieverwerkende apparatuur is in een vergevorderd stadium van voorbereiding.

Voor de vervulling van de vacature wordt gedacht aan een ten minste 30-jarige met ervaring in een soortgelijke functie en een theoretische scholing, ten minste gelijkstaand met die van de sector Bedrijfseconomie van de NIVA-opleiding. Hij zal zich in de bijzondere problematiek van de automatische informatieverwerking voor het bedrijf dienen te verdiepen.

Met voldoende initiatief en daadkracht zal er voor hem gelegenheid ontstaan zijn deel te hebben aan de verdere ontwikkeling van het bedrijf.

Een geschikte woning in de naaste omgeving is beschikbaar.

Eigenhandig geschreven brieven te richten aan de Directie van N.V. v/h Fa. G. G. J. Schut te Eerbeek.

Schut
EERBEEK

baissefactoren overheersen. Het buitenland schijnt nogal eens met verkopen aan de markt te zijn. De onzekerheid over de toekomstige regeringskoers brengt verder op de beurs de nodige weifeling.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	30 dec. 1964	H. & L. 1965	19 mrt. 1965	26 mrt. 1965
Algemeen	405	410 — 394	395	395
Intern. concerns	568	583 — 550	551	552
Industrie	355	371 — 359	361	360
Scheepvaart	146	155 — 143	148	148
Banken en verzekering	236	243 — 234	235	234
Handel enz.	170	180 — 171	176	175

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.

Kon. Petroleum	f. 158,20	f. 148,70	f. 151
Philips G.B.	f. 152,20	f. 151,40	f. 150,90
Unilever	f. 141,80	f. 130,80	f. 130,90
A.K.U.	498½	510	513
Expl. Mij. Scheveningen	220	218	221½
Hoogovens, n.r.c.	538	531½	524
Kon. Zout-Ketjen, n.r.c.	957	965	972
Amsterdam-Rotterdam Bank ..	f. 66,10	f. 67,70	f. 67
Nationale-Nederlanden, c.	784	760	745
Robeco	f. 230	f. 234	f. 235

New York.

Dow Jones Industrials	874	896	892
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand.

Langl. staatsobl. a)	5,17	5,08	5,08
Aand.: internationaal a)	3,42		
lokale a)	3,26		
Disconto driemaands schatkist- papier	3½/16	3¾	3¾

a) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

C. D. JONGMAN.

GEMEENTE ROTTERDAM

Bij het **ENERGIEBEDRIJF** is te vervullen de functie van

chef van de afdeling interne controle

Gevraagd wordt een accountant (lid N.I.V.A. of V.A.G.A.) met enige jaren ervaring.

Bezoldiging volgens de gemeentelijke regeling.

De Verordening inzake vergoeding van reis-, pension- en verhuiskosten is van toepassing. Voor het verkrijgen van een woning kan ruime medewerking worden verleend.

Uitvoerige sollicitaties onder no. 127, welke binnen veertien dagen worden ingewacht, te adresseren aan de chef van het bureau Personeelvoorziening, stadhuis, Rotterdam.

Leeft met Uw tijd mee! Leest „E.-S.B.“!

Geconsolideerde maandstaat per 28 februari 1965

Kas, kassiers en daggeldningen	f 240.251.000
Nederlands schatkistpapier	872.289.000
Ander overheidspapier	545.789.000
Wissels	361.730.000
Bankiers in binnen- en buitenland	689.378.000
Effecten en syndicaten	207.236.000
Voorschotten tegen effecten	204.567.000
Debiteuren	2.695.902.000
Deelnemingen (incl. voorschotten)	13.305.000
Gebouwen	7.010.000
	<u>f 5.837.457.000</u>

Kapitaal	f 136.280.000
Reserves	167.015.000
Leningen	137.096.000
Deposito's op termijn	2.143.286.000
Spaargelden	677.081.000
Crediteuren	2.401.699.000
Geaccepteerde wissels	29.890.000
Overlopende saldi en andere rekeningen	145.110.000
	<u>f 5.837.457.000</u>

Algemene Bank Nederland N.V.

(Nederlandsche Handel-Maatschappij — De Twentsche Bank)

Blijf bij!

LEES

E.-S.B.

DE COÖP. CENTRALE RAIFFEISEN-BANK

vraagt voor secretariatswerkzaamheden een

Schriftelijke sollicitaties

te richten aan de afdeling Personeelszaken, St. Jacobsstraat 30 te Utrecht.

JONGE JURIST

ADVERTEER MEER

IN

E.S.-B.!

DIRECTIE-SECRETARIS

Voor een van onze relaties, een vooraanstaande onderneming, gevestigd in Rotterdam, zoeken wij contact met kandidaten voor de functie van directie-secretaris.

BEDRIJF EN FUNCTIE

Het betreft hier een sterk groeiend concern, werkzaam in de voedings- en genotmiddelen-sector, dat vooral organisatorisch nog voortdurend wordt versterkt.

De aan te stellen functionaris zal, rechtstreeks verantwoordelijk aan de commerciële Directeur, in deze - voor de betrokken onderneming nieuwe - functie o.m. de volgende taken te vervullen krijgen:

- * het voorbereiden en notuleren van staf- en andere besprekingen
- * het uitvoeren en bewaken van genomen beleidsbeslissingen
- * het onderhouden van de contacten tussen Directie en staf-medewerkers en tussen Directie en externe relaties
- * het systematisch volgen van en rapporteren over relevante vakliteratuur
- * het "voorbewerken" van de Directie-correspondentie.

KWALIFICATIES

Deze functie vraagt grote persoonlijke creativiteit en organisatorische kwaliteiten, die boven het gemiddelde liggen.

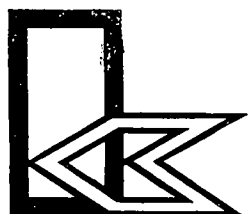
Hij zal o.i. kunnen worden vervuld door een energiek man, die

- * 32 jaar of ouder is
- * uit de praktijk het werk van een directie-secretaris kent
- * begrip en gevoel heeft voor de commerciële slagvaardigheid van een handelsonderneming
- * een redelijke spreek- en schrijfvaardigheid in de moderne talen heeft
- * een ontwikkelingsniveau bezit waardoor hij is opgewassen tegen de zware eisen, die deze functie vervulling zal gaan stellen.

HONORERING

Geboden wordt een aantrekkelijke beloning en secundaire arbeidsvoorwaarden, die boven het gemiddelde liggen.

Daarnaast zijn verdere promotiemogelijkheden aanwezig.

Zij, die naar deze functie willen reflecteren, worden uitgenodigd binnen 14 dagen een eigenhandig geschreven sollicitatiebrief met alle terzake doende gegevens en voorzien van een recente pasfoto te zenden aan ons adres Mathenesserlaan 247, Rotterdam. Op de enveloppe vermelden: DSR.

Absolute geheimhouding is verzekerd; telefonische inlichtingen worden niet verstrekt.

ECONOMISCH ADVIESBUREAU DRs. H. KALKHOVEN

Unilever n.v. zoekt

voor haar afdeling accountants
controle een **Drs. Economie**
die zich voorbereidt op de
accountants-examens of een
toekomstig N.I.v.A.-
accountant die met zijn studie
reeds vergevorderd is.

Onze voorkeur gaat uit naar iemand, die

- belangstelling heeft voor de bedrijfseconomische en administratieve problematiek bij industriële bedrijven.
- tevens de ambitie heeft om zich verder te ontwikkelen voor de mogelijke vervulling van een hogere leidinggevende functie of een andere belangrijke staffunctie in binnen- of buitenland.
- ten hoogste 30 jaar is.

Wij zijn gaarne bereid hen die belangstelling hebben voor deze functie uitvoerig in te lichten, zowel over de functie zelf als over de toekomstmogelijkheden alvorens zij eventueel tot een sollicitatie overgaan.

Het verdient aanbeveling van te voren een afspraak te maken.

*Aanvragen om inlichtingen zowel als schriftelijke sollicitaties te richten aan: UNILEVER N.V.,
Afdeling Personeelsvoorziening, Postbus 760, Rotterdam (tel. 010 - 11 44 00 toestel 826)
onder vermelding van nummer 752.*

UP 204.4k.210

Sluit uw verzekering bij de

Algemeene Friesche Levensverzekering-Maatschappij

VEREENIGING VAN LEVENSVERZEKERING EN LIJFRENTEN
„De Groot-Noordhollandsche van 1845”

Algemeene Friesche Schadeverzekering-Maatschappij N.V.

LEEWARDEN, BURMANIAHUIS

AMSTERDAM, VAN BRIENENHUIS

ROTTERDAM - DEN HAAG - UTRECHT - GRONINGEN - HENGELO - HAARLEM - ARNHEM

**De nieuwe R.V.S. Blijf-Bij polis
is de levensverzekering die U zelf
regelmatig kunt vergroten**

U kunt deze levensverzekering aan een gewijzigde situatie aanpassen!

Dat is belangrijk: Uw verantwoordelijkheid wordt steeds groter.... Uw inkomen groeit.... Uw maatschappelijke positie stelt telkens hogere eisen.... Hier is dan voor U de **nieuwe R.V.S.-Blijf-Bij polis**.

De R.V.S.-Blijf-Bij polis is de levensverzekering tegen normale premie die U het recht geeft Uw verzekerd kapitaal te verhogen zonder gezondheidswaarborgen.

**Blijf-Bij
Polis**

R.V.S. Westerstraat 3 - Rotterdam